

**Цитування:**

Веремеєнко Т. Р. Київська школа сакрального малярства другої половини XVIII – початку XIX століття: феномен лаврських «кужбушків» *Культура і сучасність* : альманах. 2020. № 2. С 170-174

*Веремеєнко Тарас Ростиславович, аспірант Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України*  
<https://orcid.org/0000-0002-6753-9583>  
[tarasal76@gmail.com](mailto:tarasal76@gmail.com)

Veremeienko T. (2020). The Kyiv School of Sacred Painting of the Mid to Late XVIIIth to Early XIXth Century: A Phenomenon of the Kyiv-Lavra «Kuzhbushky». *Kultura i suchasnist : almanakh*, 2, 170-174 [in Ukrainian].

## КИЇВСЬКА ШКОЛА САКРАЛЬНОГО МАЛЯРСТВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ : ФЕНОМЕН ЛАВРСЬКИХ «КУЖБУШКІВ»

**Мета статті** – дослідити історію діяльності Київської школи сакрального малярства у другій половині XVIII – початку XIX ст.; охарактеризувати умови навчання учнів у цій установі. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні принципу історизму та об'єктивності, історико-порівняльного методу, які, своєю чергою, дають змогу дослідити історію ікономалярні Києво-Печерської лаври та умови навчання учнів. **Наукова новизна роботи.** Введено у науковий обіг ряд архівних документів та малюнків, які до цього недостатньо використовувалися в наукових працях. Показано іконну малярню як інститут навчання ікономалярства. Охарактеризовано умови навчання: термін перебування в майстерні, соціальний склад учнів, втечі учнів з Лаври, ставлення до них з боку монахів, добротинність стосовно сиріт тощо. **Висновки.** Київська школа сакрального малярства мала високий розвиток ікономалярства, тому до неї з'їжджалися навчатися усі охочі люди та духовні особи з інших церков, адже навчатися у Києво-Лаврській ікономалярні могла будь-яка талановита людина. Соціальний стан не мав значення. Кожен учень отримував свідоцтво про прийняття та звільнення з ікономалярні. Як правило, термін навчання займав 5–7 років. Інколи учнів звільняли через відсутність бажання навчатися або хисту. Кожен учень навчався в келіях разом з вчителем. Якщо керівник або вчитель малярні помирав раніше зазначеного терміну навчання учня, то той отримував відшкодування від Лаври. Кількісний склад учнів та підмайстрів був несталий. Після закінчення навчання учень особисто визначав своє майбутнє.

**Ключові слова:** мистецтво, ікономалярня, іконопис, Києво-Печерська лавра, учні.

*Veremeienko Taras, Ph.D. candidate at the NASU M. Ryl'skyi IASFE*

**The Kyiv School of Sacred Painting of the Mid to Late XVIIIth to Early XIXth Century: A Phenomenon of the Kyiv-Lavra «Kuzhbushky»**

**The purpose of the article** is to study the activities of the Kyiv-Lavra of the Caves icon-painting workshop in the mid to late XVIIIth to the early XIXth century. The author describes the conditions of studying at the workshop: the period of stay there, the social composition of students. The research **methodology** is based on using the principles of historicism and objectivity, as well as the historical-comparative method, it helps to explore the history of the Kyiv Lavra workshop and the conditions of students. **Scientific novelty.** The author introduces into science a number of archival documents and drawings, which were previously insufficiently used in scientific works. An icon-painting workshop is shown as an institute for teaching icon painting. The conditions of studying are characterized: the period of stay at the workshop, social composition of students, escapes of students from the Kyiv-Lavra, an attitude of monks towards them, a charity for orphans, etc. **Conclusions.** So, the submitted findings demonstrate that the Kyiv school of sacred painting had a high-level icon-painting development, and for that reason, all lovers of the profession, as well as clergy from other churches came to study there. After all, any gifted person could study at the Kyiv-Lavra icon-painting workshop. Anyway, social status did not matter. Each student received a certificate of admission and dismissal from the icon-painting workshop. As a rule, the term of study was 5 to 7 years. Sometimes, students were fired for a lack of desire to learn or skill. Each student studied in the cells with a teacher. If a chief or a teacher of the icon-painting workshop died before a student's specified period of study, the latter received compensation from the Kyiv-Lavra. The number of students and apprentices was unsteady. After being graduated, a student personally determined his own future. Therefore, this issue is very important, has various theoretical and practical prospects, and needs further research in future studies.

**Key words:** art, icon-painting workshop, Kyiv-Lavra of the Caves, students.

Актуальність теми дослідження. Київська школа сакрального малярства Києво-Печерської лаври має багату та цікаву історію, але на жаль в нинішній час досі чимало аспектів її діяльності залишалося поза увагою науковців, зокрема і діяльність ікономалярні, яка активно діяла ще з Середньовіччя (XI-XIII ст.), а її розквіт припадає на XVIII-XIX століття. Тому завдяки дослідженню даної тематики надає змогу зрозуміти унікальність Київської школи сакрального малярства, як центр високої художньої культури, де навчали велику кількість людей.

Аналіз досліджень і публікацій. Означену тематику досліджували Михайло Істомін, Федір Уманцев, Павло Жолтовський, Дмитро Степовик, Тетяна Кара-Васильєва [1-8].

Михайло Істомін був першим дослідником Лаврської ікономалярні та «кужбушків». Проаналізувавши Лаврські малюнки, вчений дійшов висновку, що в малюнках помітний вплив західного мистецтва. У той же час, вчений наголошує, що малярня мала свій самобутній шлях розвитку [4, 75]. Крім опублікованих малюнків, автор називає авторів та учнів цих малюнків. Розглядав твори ікономалярської студії Уманцев. Вчений підтримує твердження Істоміна щодо того, що розвиток ікономалярської науки в Лаврі пов'язаний з протидією католицизму [7, 71]. Федір Уманцев проаналізував історію як малярні, так й розписів Троїцької церкви. Окрему увагу приділив учням та мистцям Київської школи ікономалярства. Ще одна праця Уманцева присвячена короткому огляду архівних справ, де можна зустріти деякі згадки про ікономалярів, художників, меценатів Лаври [8]. Вагомий внесок у дослідження історії Лаврської ікономалярні зробив П. Жолтовський, який проаналізував історію малярні й опублікував величезний масив учнівських малюнків, до яких зробив невеличкий опис [1]. Ще одним цікавим дослідженням є монографія Дмитра Степовика, яка присвячена історії Києво-Печерської лаври. Автор вважає, що саме XVII і XVIII століття для Києво-Печерської лаври було «золотим віком». Також ученим було досліджено розписи Успенського собору, Троїцької надбрамної церкви й Лаврських рисунків та роль ікономалярів [6]. Також дослідженням ікономалярні займалась Тетяна Кара-Васильєва. Авторка присвятила праці вивченню тісної співпраці Лаврських ікономалярів з Флорівським монастирем, зокрема у сфері

гаптування, яке у XVIII ст. досягнуло свого найвищого розвитку. Також було проаналізовано та опубліковано чималу кількість Лаврських малюнків, частина з яких була втілена у життя майстрами [5].

Мета статті – дослідити історію діяльності Київської школи сакрального малярства у другій половині XVIII – початку XIX ст. охарактеризувати умови навчання учнів у даній установі.

Виклад основного матеріалу. Впродовж XVIII ст. існувала Києво-Лаврська церковно-мистецька школа, в якій творили свої шедеври різні мистці. Керівниками або «начальниками» (так їх іменували в документах) були такі особи: Іван, Феокіст Павловський, Олімпій, Роман, Ігнат, Пахомій, Володимир, Захарій. Усі вони внесли вагомий внесок в українське мистецтво. До 1763 р. існувало келійне навчання ікономалярської науки, але вже в травні 1763 р. у Лаврі було вирішено частко скасувати та реорганізувати це. Зокрема, з цього часу для монастирської роботи відбиралися 10 молодиків та 20 учнів, які отримували харчі. Після цього ікономалярня стала більше схожою на «училище», де малярня сприймалась як єдине ціле [17, арк. 12]. Хоча документи свідчать протилежне, що впродовж XVIII століття кількість підмайстрів та учнів не була сталою. В малярні існував поділ ченців-малярів на 2 категорії – «молодики» та «виростки» [1, 5]. «Молодики» – це підмайстри та послушники, інколи учні. «Виростки» – це повноцінні учні, які не приймали чернечий постриг. Наприклад, коли помер колишній керівник ікономалярні Олімпій, то «виросток» навіть після свого звільнення з посади ще довгий час навчав учнів. Достеменно відомо про деяких з них – Яків Гарасимов, Трохим Козаленко Василь Федорович Подихало, Іван [21, арк. 5-18]. На жаль, соціальний склад учнів невідомий. Крім того, можна припустити, що були й інші ікономалярі, до яких приходили навчатися молоді люди.

Для Києво-Печерської Лаври на навчання до ікономалярні могла бути зарахована будь-яка особа, яка мала бажання. Для Лаври не мав значення її соціальний статус. Коли Павло Радієвич та Гаврило Іваницько їхали з Києво-Печерської лаври додому до Речі Посполитої в червні 1768 р., то вони були затримані прикордонною поліцією, яка через деякий час дізналася у керівника малярні монаха Володимира про цих людей. З документу ми дізнаємося, що Павло надав підтверджуючі

документи й він згодом був прийнятий на навчання до малярні, а його товариш Гаврило не мав, за це він не був прийнятий, але був зобов'язаний просити цей дозвіл в Києві, але він там теж його не отримав й тому, вони разом поїхали додому [18, арк. 2-3]. Однак, за свідцтвом Володимира, Павло повинен був ще відучитися.

Ще один подібний приклад може відомий за лютий 1783 р. Іноземний громадянин з Пінського повіту Степан Якимович після нетривалого навчання збирався повернутися додому. Основна причина звільнення – нестаранне ставлення до навчання, за що його й звільнили через деякий час. Тільки після того, як прикордонна поліція дізналася у наглядача ікономалярні, що Степан не вчинив будь-які протизаконні дії, тільки після того його відпустили [19, арк. 1-4]. Інколи до Києво-Лаврської церковно-мистецької школи приїжджали навчатися духовні особи. Наприклад, у листопаді 1775 р. до ікономалярні прибув з Могилева єромонах Йосип. Він мав наказ зі своєї єпархії навчитися в Лаврі ікономалярській науці. Своєю чергою, Лавра зобов'язалася навчити Йосипа, але за умови, що за ним буде наглядати керівник ікономалярні ієромонах Захарій. До того ж, Йосип мав отримувати таку саму порцію харчів, що й ієромонахи [19, арк. 1-6].

Як правило, після закінчення навчання кожен учень сам обирав подальший шлях свого майбутнього. Це могло бути пов'язано як з Лаврою, так й з іншими сферами життя, яке обере людина. Одним з таких прикладів може слугувати документ, у якому розповідається про учня Константина Ігнат'єва, котрий, будучи польським шляхтичем, навчався в малярні з 1753-го по 1762 рік. За цей час він навчався у Олімпія до 1760 р. Після цього він навчався у наступного керівника малярні Пахомія за «молодика» (підмайстра – *Т.В.*) в келії, де жив та працював Пахомій. За добру працю він отримав винагороду. Після отриманого досвіду в Лаврі він вирішив розпочати роботу в Москві, де працював над реставрацією різних іконостасів [15, арк. 1-3].

Одним із напрямів доброчинності з боку Лаври було вчити та залучати до церковної справи дітей-сиріт. Наприклад, у липні 1778 р. в Лаврі було зібрано близько 40 дітей-сиріт, які походили з різних сіл, що належали Лаврі. Лаврою було вирішено більшу частину сиріт відправити до типографії, а інших економ єромонах Віталій повинен був розподілити на

власний розсуд [16, арк. 38]. Але частина цих дітей згодом втікла з Лаври.

В ікономалярні існували випадки несправедливого відношення до учнів з боку «начальника» майстерні. Одним з таких прикладів може слугувати історія колишнього учня, який після Лаври навчався в Київській академії, звали його Федір Пасієвич. Взимку 1763 р. він написав листа до архімандрита Зосима, у якому скаржився на керівника малярні монаха Романа, який з самого початку не дав Федору свідцтва про навчання, потім лявав його, бив та в кінцевому рахунку просто пограбував. З Романом спілкувалися мати, батько та близькі родичі Федора, щоб той повернув речі, але той не повернув їх. Коли вже Федір навчався в академії й вирішив особисто повернути власні речі, то Роман не віддав їх йому й сказав, що усіх людей, які сповідують «латинську віру», буде обкрадати й надалі [16, арк. 1-2 зв.].

У липні 1806 р. керівник Лаврської ікономалярської майстерні єромонах Захарія написав рапорт до Духовного собору з приводу крадіжки з власної скрині. Першого разу, коли його пограбували злодії, Захарія тяжко хворів. У нього було вкрадено 14 голандських червінців. Пізніше, на Всеночній, у нього поцупили ще 33 голандських червінців та 10 старих срібних рублів та нових 3, крім цього, вкрадено 6 лянних сорочок та одну вовняну і 8 залізних тарілок, але один з крадіїв залишив солдатську шапку [14, арк. 1]. По цьому доказу Захарія швидко знайшов крадіїв. Ними виявилися учнями ікономалярні – Стефан Іваницький, Федір Загреба, Олексій Ланизинко. У Стефана було знайдено срібний годинник, а у Олексія викрадені гроші, але інші речі, такі, як сорочки та тарілки, не було знайдено, за їх словами, ці речі були використані виключно для малярських потреб. Згодом їх закували в кайдани, але вони втекли. Зрештою майже всі речі були повернуті.

Коли в березні 1763 р. помер Олімпій, то кожен учень ікономалярні, який навчався у нього, писав «доношение» до архімандрита Зосима, щоб Лавра повернула гроші, а саме 20 руб., за кожен навчальний рік, який він повинен був навчити ікономалярському мистецтву [18, арк. 6 зв.]. Але, крім того, з цих листів ми дізнаємося, що учні малярні отримували грошову оплату від Олімпія. Скоріше за все, це була ініціатива суто керівника малярні Олімпія.

Окрім архівних матеріалів, які знайомлять нас з випадками втечі учнів з малярні та з внутрішнім навчальним процесом в малярні, подібні свідчення ми дізнаємося з альбомів малюнків [9-13]. Наприклад, в 1746 р. на

малюнку був написаний текст, у якому розповідається про Івана Лема, який постійно сперечався з вчителем й в кінцевому рахунку Олімпій вигнав його з малярні [13, арк. 31]. На наступному аркуші намальоване зображення архангела Михаїла, яке виконав Іван [13, арк. 31 зв.]. Можливо, такий текст був написаний з виховною метою для учнів. 22 червня 1758 р. інший учень, автор малюнків – Островерхні забрав свої малюнки, речі й рано в п'ятницю втік [9, арк. 43-44зв.]. В наступному альбомі іншим почерком написаний текст, який розповідає про те, що Семен та Мацко втекли з малярні [10, арк. 1]. У наступному «куншті» вчитель, який навчав Мацка написав про цього учня, що той втік з малярні й збрехав про свою подорож. Він забрав свої речі без відома вчителя, хоча мав ще навчатися 1 рік [11, арк. 42].

Наукова новизна. У статті було проведено комплексне дослідження історії діяльності Київської школи сакрального малярства другої половини XVIII – початку XIX століття. Охарактеризовано та показано умови навчання учнів, їх імена, термін перебування, відносини у колективі тощо. Введено у науковий обіг нові, досі не опубліковані документи та малюнки.

Висновки. Отже, підводячи підсумки, ми можемо стверджувати, Києво-Лаврська церковно-мистецька школа готувала майстрів високого ґатунку. Кількісний штат, якої був невнормованим та постійно змінювався. Навчатися в малярні могла будь-яка талановита людина. Соціальний стан та походження учнів не мав значення для Лаври. До ікономалярської майстерні приїжджали вчитися молоді люди, як з Лівобережної України, яка була під контролем Російської імперії, так й Правобережної, яка була тоді під управлінням Речі Посполитої, або навіть з Білорусі. Інколи до Лаври приїздили навчатися ікономалярству духовні особи з інших регіонів імперії. Це в котрий раз свідчить про високий розвиток ікономалярського мистецтва в Лаврі. В більшості випадків, учні навчалися 5-7 років. До та після навчання, вони отримували свідоцтво про закінчення або проходження навчання в ікономалярському «училищі». Учня могли звільнити по багатьом причинам, але в більшості людину звільняли через те, що він не мав таланту або просто бажання вчитися. Тому інколи, в архівних джерелах ми зустрічаємо втечі з Лаври. Якщо вчитель помирав раніше терміну навчання учня, то учні мали право просити у Лаври відшкодування за це. Але завдяки вчителям, майстрам та учням, ми можемо чітко сказати, що всі вони доклали

чимало зусиль для того, щоб ікономалярське мистецтво не загубилося в часі, а переходило з покоління в покоління і збереглося для нащадків.

### Література

1. Жолтовський П. М. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні : Альбом-каталог. Київ : Наукова думка, 1982. С. 283.
2. Истомин М. Обучение живописи в Киево-Печерской лавре в XVIII в. *Искусство и художественная промышленность*. 1901. № 10. С. 291-310.
3. Истомин М. Обучение живописи в Киево-Печерской лавре в XVIII в. *Искусство и художественная промышленность*. 1901. № 11 С. 311-318.
4. Истомин М. К истории живописи в Киево-Печерской лавре *Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца*. 1895. Кн. 9. С. 66-75.
5. Кара-Васильєва Т. В. Роль Києво-Лаврської ікономалярні в розвитку ґапування Флорівського монастиря XVIII століття. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2019. № 2. С. 56-66.
6. Степовик Д. В. Історія Києво-Печерської лаври. A history of the Kyiv Caves Monastery. [монографія]. Вид. від. Укр. Православ. Церкви Київ. Патріархату. Київ. 2001. С. 554.
7. Уманцев Ф. Матеріали до словника вітчизняних мистців, ремісників, керівників художніх робіт та меценатів XVIII – початку XX ст. (за документами архіву Києво-Печерської лаври). *Студії мистецтвознавчі*. К. ІМФЕ НАН України, 2008. № 1(21). С. 102-129.
8. Уманцев Ф. Троїцька надбрамна церква. К: Мистецтво. 1970. С. 210.
9. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 229, спр. 15. 43 арк.
10. ІР НБУВ. Ф. 229,спр. 16. 48 арк.
11. ІР НБУВ, Ф. 229, спр. 17. 68 арк.
12. ІР НБУВ, Ф. 229, спр. 30. 96 арк.
13. ІР НБУВ, Ф. 229, спр. 48. 62 арк.
14. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі ЦДІАК України). Ф.128, оп. 1 заг. спр. 254.
15. ЦДІАК України. Ф.128, оп. 1 заг. спр. 384.
16. ЦДІАК України. 128, оп. 1 заг. спр. 515.
17. ЦДІАК України. Ф.128, оп. 3 заг. спр. 40.
18. ЦДІАК України. Ф.128, оп. 1 загальночернеч. спр. 1104.
19. ЦДІАК України. Ф.128, оп. 1 загальночернеч. спр. 1545.
20. ЦДІАК України. Ф.128, оп. 1 малов. спр. 127.
21. ЦДІАК України. Ф.128, оп. 1 малов. спр. 229.
22. ЦДІАК України. Ф.128, оп. 1 малов. спр. 403.

*References*

1. Zholtovskiy P. (1982). Drawings of the Kyiv-Lavra of the Caves' Icon-Painting Workshop. An Album-Catalogue. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
2. Istomin M. (1901). Teaching Painting at the Kyiv-Lavra of the Caves in the XVIIIth Century. *Iskusstvo i khudozhestvennaya promyshlennost'*, 10, 291-310 [in Russian].
3. Istomin M. (1901). Teaching Painting at the Kyiv-Lavra of the Caves in the XVIIIth Century. *Iskusstvo i khudozhestvennaya promyshlennost'*, 11, 311-318 [in Russian].
4. Istomin M. (1895). On the History of Painting at the Kyiv-Lavra of the Caves. *Cheniya v Istoricheskom Obshchestve Nestora Letopistsa*, 9, 66-75 [in Russian].
5. Kara-Vasyl'yeva T. V. (2019). The role of the Kyiv-Lavra economy in the development of quilting Florovsky monastery of the eighteenth century. *Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi dyzaynu i mystetstv*, 2, 56-66 [in Ukrainian].
6. Stepovyk D.V. (2001). A history of the Kyiv Caves Monastery. A Monograph. Kyiv: Vyd. vid. Ukr. Pravoslav. Tserkvy Kyiv. Patriarkhatu, [in Ukrainian].
7. Umantsev F. (2008). Some Materials for a Dictionary of Ukrainian Artists, Handicraftsmen, Managers of Art Works, and Art Patrons in the XVIIIth to Early XXth Centuries (Based on Archival Documents of the Kyiv-Lavra of the Caves). *Studiya mystetstvoznavchi, K : IMFE NAN Ukrayiny* 1, 102-129 [in Ukrainian].
8. Umantsev F. (1970). The Gate Church of the Trinity (Lavra of the Caves). Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].
9. Vernadskyi National Library of Ukraine's Institute of Manuscripts (thereafter - VNLU IM): f. 229, dossier 15, 40 sheets.
10. VNLU IM: f. 229, dossier. 16, 48 sheets.
11. VNLU IM: f. 229, dossier. 17, 68 sheets.
12. VNLU IM: f. 229, dossier. 30, 96 sheets.
13. VNLU IM: f. 229, dossier. 48, 62 sheets.
14. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (thereafter - CSHAUK): CSHAUK : f. 128, inv. 1, dossier 254.
15. CSHAUK : f. 128, inv. 1, dossier 384.
16. CSHAUK : f. 128, inv. 1, dossier 515.
17. CSHAUK : f. 128, inv. 3, dossier 40.
18. CSHAUK : f. 128, inv. 1, general monastic dossier 1104.
19. CSHAUK : f. 128, inv. 1, general monastic dossier 1545.
20. CSHAUK : f. 128, inv. 1, unimportant dossier 127.
21. CSHAUK : f. 128, inv. 1, unimportant dossier 229.
22. CSHAUK : f. 128, inv. 1, unimportant dossier 403.

*Стаття надійшла до редакції 12.08.2020*  
*Отримано після доопрацювання 22.10.2020*  
*Прийнято до друку 28.10.2020*